گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی

ژمارە ٦٥ – ٢٠٢٥
گۆڤارێکی زانستیی وەرزییە

سەرۆکی ئەکادیمیای کوردی و خاوەنی ئیمتیازی گۆڤار
حەمەسەعید حەسەن

سەرنووسەر
پ. د. موحسین ئەحمەد عومەر

بەڕێوەبەری نووسین
د. پەخشان فەهمی فەرحۆ

دەستەی نووسەران:
پ. د. قەیس کاکل تۆفیق
پ. د. بەختیار سەجادی
پ. د. فەرهاد قادر کەریم
پ. ی. د. ئەحمەد موحەممەد مام عوسمان
پ. ی. د. عەبدولواحید ئیدریس شەریف
پ. ی. د. نەوزاد ئەحمەد ئەسوەد
د. لەزگین عەبدولڕەحمان ئەحمەد

دەستەی ڕاوێژکاران:
پ. هـ د. میشێل ایزەنبێرگ
پ. د. مارتن ڤان برونسن
پ. د. جەلیلی جەلیل
پ. د. ساڵح ئاکین
پ. د. جەعفەر شێخولئیسلامی
پ. د. عەبدولڕەحمان ئەداک
پ. هـ د. هاشم ئەحمەدزادە

هەولێر/ شەقامی هەڵەبجە
ISSN: 2520- 4106
Web: journal.ka.gov.krd

گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی، گۆڤارێکی زانستیی وەرزییە، لەلایەن ئەکادیمیای کوردییەوە دەردەکرێت و بایەخ بە توێژینەوەی کوردی لە بوارەکانی زمان، ئەدەب، دیرۆک، جوگرافیا و کولتووریی کوردی دەدات.
گۆڤارەکە توێژینەوەکان بە زمانەکانی کوردی، عەرەبی و ئینگلیزی بڵاو دەکاتەوە و یەکەم ژمارەی لە ساڵی ٢٠٠٢دا بڵاو بووەتەوە.
ئەم گۆڤارە لەلایەن وەزارەتی خوێندنی باڵا و توێژینەوەی زانستیی حکوومەتی هەرێمی کوردستانەوە، بۆ بەرزکردنەوەی پلەی زانستی باوەڕپێکراوە.

* ڕێکخەری کاروباری گۆڤار: ئیمان نەجات ئاغۆک
* دیزاین: هەرێم عوسمان
* ماڵپەڕی گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی:
Web: journal.ka.gov.krd

* ئیمێڵ: journal@ka.gov.krd
* مۆبایل: 009647508375575

وەرگرتن:
پەسەندکردن:

بوارێن واتایی یێن کارێن هەستان د مەموزینێدا

زیرڤان شمس الدین ناصر
بەشی زمانی کوردی
کۆلیژی زمانان
زانکۆی دهۆک
zeravanshamsadeennaser@gmail.com

پ. هـ د. هدی عبدالقادر قاسم
بەشی زمانی کوردی
کۆلیژی زمانان
زانکۆی دهۆک
huda.a.qasim@uod.ac

پوختە

ئەڤ ڤەکۆلینە ب ناڤونیشانێن "بوارێن واتایی یێن کارێن هەستان د مەموزینێدا'' د ئاستێ واتاسازییا فەرهەنگیدایە، تایبەتە ب دیارکرنا کارێن تایبەت ب هەستان ئەوێن د داستانا شیعرییا مەموزینێدا هاتین، ڤەکۆلین ل دویڤ رێبازا وەسفی هاتیە ئەنجامدان و بۆ دیارکرنا رێژا کاران پشت ب رێبازا ئاماری هاتیە بەستن، کارێن هەستان تنێ پۆلەکا رێزمانی نینن، بەلکو بەژدارییێ د ئاڤاکرنا واتاییدا دکەن و شرۆڤەکرنا واتاییا وان کارن پتر دەقێ شیعری روندکەت. ئارمانجا ڤەکۆلینێ ئەوە دیار کەین کا ئەحمەدێ خانی د ڤەهاندنا چیرۆکا مەموزینێدا پشت بەستن ل سەر چ جورە کارێن هەستان کریە، ڤەکۆلین ل سەر چوار تەوەران هاتیە دابەشکرن، تەوەرێ ئێکێ بۆ رۆناهی ئێخستنە سەر تیۆرا بوارێن واتایی هاتیە تەرخانکرن، تەوەرێ دووێ بۆ دابەشکرنا بوارێن واتایی هاتیە تەرخانکرن، تەوەرێ سییێ تایبەتە ب کاری و جورێن بوارێن کاران، تەوەرێ چوارێ تایبەتە ب دەرئێخستنا کارێن هەستان د مەموزینێدا. ئەوا ڤەکۆلینا مە گەهشتیێ ئەوە کو رێژا هەرە مەزنا کارێن د مەموزینێدا هاتین کارێن تایبەتن ب هەستێ دیتنێ و پاشی هەستێ گوهلێبوونێ دهێت، ئەڤەژی ژبەر کو مرۆڤ پتر پشت بەستنێ ل سەر هەستێ دیتنێ د نیاسینا جیهانیدا دکەت، هەروەسا رێژەیەکا زۆرا پێزانینان و تشتان مرۆڤ ب چاڤان هەست پێ دکەت، لەورا تشتەکێ سروشتییە کو ئەحمەدێ خانی پتر کارێن وەکی: دیت، دیتن، سەیرکر، تەماشەکر، نەزەرکر، فوکری... د بەرهەمیدا بکارهینایە.

پەیڤێن کلیل: بوارێن واتایی، کێلگێن واتایی، فەرهەنگ، کار، کارێن هەستان، مەموزین

پێشەکی

ئەڤ ڤەکۆلینە ب ناڤونیشانێ "بوارێن واتایی یێن کارێن هەستان د مەموزینێدا"، ڤەکۆلین تایبەتە ب کارێن هەستان د داستانا شعرییا مەموزینێدا. ڤەکۆلین د ئاستێ واتاسازییا فەرهەنگیدایە و تایبەتە ب دیارکرنا کارێن تایبەت ب هەستان ئەوێن د داستانا شیعرییا مەموزینێدا هاتین، ڤەکۆلین ل دویڤ رێبازا وەسفی هاتیە ئەنجامدان و بۆ دیارکرنا رێژا کاران پشت ب رێبازا ئاماری هاتیە بەستن. ئارمانجا ڤەکۆلینێ ئەوە دیار کەین کا ئەحمەدێ خانی د ڤەهاندنا چیرۆکا مەموزینێدا پشت بەستن ل سەر چ جورە کارێن هەستان کریە. ڤەکۆلین هەول ددەت بەرسڤا ڤان پرسیارێن ل خوارێ بدەت، ئەوژی ئەحمەدێ خانی کارێن هەستان چەوا د مەموزینێدا بکار هینایە؟ ئامارا بوارێن کارێن هەستان د مەموزینێدا چەوایە؟ ڤەکۆلین ژ بلی پێشەکی و ئەنجام و لیستا ژێدەران ل سەر چوار تەوەران هاتیە دابەشکرن، تەوەرێ ئێکێ بۆ رۆناهی ئێخستنە سەر تیۆرا بوارێن واتایی هاتیە تەرخانکرن و ئەڤان بابەتان بخۆ ڤەدگریت: تیۆرا بوارێن واتایی ژ لایێ زاراڤەییڤە، پێناسێن تیۆرا بوارێن واتایی و بنەمایێن تیۆرا بوارێن واتایی. تەوەرێ دووێ تایبەتە ب دابەشکرنێن بوارێن واتایی ژ لایێ زمانڤانانڤە، تەوەرێ سییێ تایبەتە ب کارێ و جۆرێن بوارێن کاران ژلایێ واتاییڤە، تەوەرێ چوارێ تایبەتە ب بوارێن واتایی یێن کارێن هەستان و دەستنیشانکرنا کارێن هەستان د مەموزینێدا.

١- تیۆرا بوارێن واتایی

تیۆرا بوارێن واتایی ئێکە ژ تیۆرێن تایبەت ب دەستنیشانکرنا واتایێ، د ئاستێ واتاسازییێدا بۆ دروستکرنا فەرهەنگێن بابەتی بکار دهێت، هوسا ئەڤ تیۆرە دچیتە د ناڤ ڤەکۆلینێن واتاسازییا فەرهەنگیدا و د واتاسازییێدا ئەڤ تیۆرە بۆ دیارکرنا واتایا پەیڤان بکار دهێت، ب تایبەتی ئەگەر ئەم ل سەر کاران پەیڕەو بکەین.

١-١ تیۆر ژ لایێ زاراڤەیڤە

تیۆرا بوارێن واتایی ژ لایێ زاراڤەیڤە ب چەندین ناڤێن جوداجودا د زمانێن جوداجودا ئاماژە پێ هاتیە دان، د زمانێ ئینگلیزیدا زاراڤێن (بوارێ زمانڤانی – Linguistic Field)، (بوارێ رێزمانی –Syntactic Field)، (بوارێ تێگەهان – Conceptual Field)، (تیۆرا بواری – Field Theory :Lyons, 1977) (250-254). (بوارێ واتایی – Semantic Field)، (بوارێ فەرهەنگی – Lexical Field)، (بوارێ پەیڤێ – Word Field) (Geeraerts, 2009: 56). بۆ ڤێ تیۆرێ هاتینە بکارهینان. زمانڤان لێرەر (lehrer) بۆ ڤێ تیۆرێ زاراڤێ ئاراستە (Approach) بەرامبەر زاراڤێ تیۆر (Theory)ێ بکار هینایە و دبێژیت: هەمی ڤەکۆلینێن بوارێن واتایی ب شێوەیەکێ گشتی دتەمام نینن، کو ئەوێ بکەنە تیورەکا ئێکگرتی (Lehrer, 1974: 15). د فەرهەنگا "oxford"دا ئینگلیزیدا پەیڤا "Field" ب راماna پشکەکا زەڤیێ، کو زۆربەیا جاران دهێتە جوداکرن ب پەرژان یانژی ب دیوارەکی، کو بۆ چاندنێ یانژی بۆ خودانکرنا پەزی دهێتە بکارهینان (Oxford, 2006: 272).

د زمانێ عەرەبیدا زاراڤێن (الحقول الدلالية، الحقول المعجمية، النظرية الحقلية، المجالات الدلالية) (کلنتن ٢٠٠١: ٢٩). بۆ ڤێ تیۆرێ هاتینە بکارهینان. ڤەکۆلەر مەحموود جاد ئەلروب د ڤەکۆلینەکێدا ل ژێر ناڤێ "نظرية الحقول الدلالية والمعاجم المعنوية عند العرب" هندەک زاراڤێن دی بەرامبەر زاراڤێن ئینگلیزی دیار کرینە، ئەوژی زاراڤێن (حقل الكلمة،

الحقل القاموسي للكلمة، المجال الدلالي، الحقل الدلالي، المجال اللغوي، الحقل التركيبي) (الرب ١٩٩٢: ٢١٣-٢١٤). ئەحمەد موختار عومەر د پەرتووکا "معجم اللغة العربية المعاصرة"دا ڕامانا پەیڤا (حقل، حقول) ددەتە دیارکرن ب واتایا هەر پارچەیەکا ئەردی، کو ب کێر کێلان و چاندنێ بهێت (عمر ٢٠٠٨: ٥٣٤)

د زمانێ کوردیدا زاراڤێن (بوارێن واتایی، کێلگەی واتایی) بۆ ڤێ تیۆرێ هاتینە بکارهینان (حەسەن ٢٠٠١: ٩) هۆگر مەحموود فەرەج د ناما خۆ یا ماستەرێ یا ب ناڤونیشانێن "بوارە واتاییەکان"دا دبێژیت: "لە سەرەتای هەڵبژاردنی ئەم بابەتەدا، وشەی 'کێڵگە'م بەرامبەر بە 'Field' دانا، بەڵام بە وەرگێرانێکی ناقوڵا دەهاتە پێش چاو، ئەگەرچی عەرەبەکانیش بە 'الحقول' وەریانگێڕاوە، لەبەر ئەوە هەوڵم دا وشەیەکی لەبارتری بۆ دابنێم لەبەر ئەوە بیرم لە وشەکانی (بوار، پەڵە) کردەوە، سەرەنجام وشەی 'بوار'م هەڵبژارد" (فەرەج، ١٩٩٣: ٢). دکتۆر تالیب حوسێن زاراڤێ "بوارە واتاییەکان" بکار هینایە (عەلی ٢٠١٩: ١٢٠).

د فەرهەنگا "ئەستێرە گەشە"دا، کو فەرهەنگەکا "کوردی عەرەبی"یە، تێدا هەردوو پەیڤێن "بوار و کێلگە" ڕامانێن وان ب زمانێ عەرەبی هاتینە دیارکرن، بوار ب ڕامانا "ئەو جهێ ڕووباری ئەوێ ڕێیا دەربازبوونێ هەبیت"، ئانکو ئەو جهێ ڕووباری ئەوێ ئاڤا وی یا کێم "تەنک" بیت و مرۆڤ بشێن تێرا دەرباز ببن و کێلگە ب ڕامانا "زەڤیا چاندنێ و زەڤیا کێلانێ" هاتیە (نیزامەدین٢٠٠٣ : ٥٣ -٤٣٨) د فەرهەنگا "خال"دا، بوار ب ڕامانا: تەنکایی ئاو کە ڕێی هاتوچوو بدا و کێڵگە ب ڕامانا زەوییەکە دەست بدا بۆ کێلان، زەوی کێڵراو. (خاڵ٢٠٠٥ : ٣٨ – ٣٨٨) هاتینە دیارکرن. د فەرهەنگا "مەرگ و ژێ"دا کو فەرهەنگەکا "کوردی کوردی"یە، تێدا ئاماژە ب پەیڤا بوار نەهاتیە دان، بەلێ ئاماژە ب پەیڤا کێلگە دایە ب واتایا (جێ کێلانێ، عەردێ بەرجۆت) (مشەختی ٢٠٠٦: ٣٩٥) هاتیە.

سەبارەت پەیڤا بۆ ئەڤێ تیۆرێ هاتیە بکارهینان کو ببیتە کێلگە، ئەڤەژی بکارهینانەکا مەجازییە بۆ پەیڤێ وەکوو خواستن (میتافۆر)، ئەڤ پەیڤە بکار هاتیە، ئەڤەژی دزڤریتەڤە بۆ ئەوێ لێکدان و ڕێکخستنا فۆرمییا د ئەردێ چاندنێدا هەی، کو هەر بەرهەمەکێ چاندنێ ل جهەکێ تایبەت و ب تنێ دهێتە چاندن، هەروەسا پەیڤێن زمانی ژی د فەرهەنگا مێشکیدا درێک ختسینە.

٢.١. پێناسێن بوارێن واتایی

تیۆرا بوارێن واتایی پشتبەستنێ ل سەر وێ یەکێ دکەت بۆ تێگەهشتنا واتایا پەیڤێ د زمانیدا دڤێت واتایا پەیڤێن دەوروبەرێن وێ بهێتە زانین ئەوێن ژ لایێ واتاییڤە پێڤە دگرێداین، داکو پەیڤ واتایا تەمام بدەت. گەلەک پێناسە بۆ تیۆرا بوارێن واتایی ژ لایێ زمانڤان و ڤەکۆلەرانڤە هاتینە کرن، ژوانژێ:

- ترایەر (١٩٣١) دبێژیت: بوارێن فەرهەنگی (واتایی) برییتیە ژ کۆمەکا پەیڤان، کو ژ لایێ واتاییڤە پێکڤە دگرێداینە و واتایا هەر ئێک ژ وان پەیڤان ب ڕێیا پەیڤێن دەوروبەر دهێتە زانین، ئانکو تنێ ب ڕێیا بەراوردکرنا پەیڤان د هەمان بواردا واتایا تەمام یا پەیڤێ دهێتە زانین، ل دویڤ دیتنەکا دایکرونی گوهۆرینا واتایا پەیڤێ کارتێکرنێ ل واتایا پەیڤێن دەوروبەرێن خۆ دکەت، ئەوێن ژ لایێ واتاییڤە پێڤە دگرێدای (Faraj 2022: 188).

- ئولمان (Ullmann) دبێژیت: بوارێن واتایی کەرتەکە ژ کەرەستێن زمانی، دەربرینێ ژ بوارەکێ دیارکریێ پسپوریێ دکەت (Ullmann, 1973: 26-27).

- جـون لاینز (John Lyons) دبێژیت: بوارێن واتایی (فەرهەنگی) كۆمەكا یەكەیێن زمانینە، كو ب شێوەیەكێ ئاسویی و ستوونی پێكڤە دهێنە گرێدان (Lyons, 1977: 268).

- جاكسن (Jackson) دبێژیت: بوارێن واتایی كۆمەكا پەیڤانە ژ لایێ واتایێڤە پێكڤە دگرێداینە و ب شێوەیەكی دهێنە رێزكرن، كو ب رێیا رێكخستنێ وەكهەڤی و جیاوازی د ناڤبەرا واندا دیار دبیت و یەكەیێن فەرهەنگی د بوارەكێ واتاییدا دهێنە رێزكرن پەیوەندیی پێكڤە هەیە، بەلێ ل جهێ ئێك ناهێنە بكارهینان (Jackson, 1982: 133).

ژ ئەنجامێ ئەڤان پێناسان ئەم دشێین بێژین: بوارێن واتایی كۆمەكا پەیڤانە واتایا هەر ئێك ژ وان پەیڤان ب رێیا پەیڤێن دەوروبەرێن وێ دهێتە زانین و دەربرینێ ل بوارەكێ واتایی یێ دیاركری دكەن و هەمی پێكڤە ل ژێر پەیڤەكا گشتی دهێنە دانان، وەكی پەیڤێن (زڤستان، بوهار، هاڤین، پاییز)، كو هەمی ل ژێر پەیڤا گشتی یا "وەرزێن سالێ" دهێنە دانان. هەروەسا چەندین بوارێن دیتر یێن وەكی بوارێن خارنێ، ڤەخوارنێ، جلوبەرگان، ئامیرێن ناڤمالێ، پلەیێن سەربازی، رۆژێن حەفتیێ، هەیڤێن سالێ، ئامیرێن كەهرەبائی، كەرەستێن بیناسازی، ئامیرێن سەرتراشینێ، ئامیرێن پەیوەندیكرنێ، رەنگان، خزمایەتیێ، گیانەوەرێن مالی، گیانەوەرێن درندە، گیانەوەرێن شیردەر، گیانەوەرێن گوشتخور، گیانەوەرێن خشوك، گیانەوەرێن ئاڤی، بلندەیان، ئامرێن ڤەگوهاستنێ، فێقی، داران... هتد. ب رێكا ڤێ تیورێ پەیڤێن بواران دهێنە دەست نیشان كرن و ب ڤێ چەندێ ئەڤ تیۆرە د زمانێ كوریدا رۆلی دبینیت و دهێتە بكارهینان.

١.٣ـ بنەمایێن تیۆرا بوارێن واتایی

زمانڤان جون لاینز چوار بنەما بۆ تیۆرا بوارێن واتایی دیار كرینە، ئەوژی:

1. ئێكتربرینا د ناڤبەرا دوو بۆاراندا دێ یا ڤالا بیت (چ یەكەیێن فەرهەنگی – lexeme) یێن ئەندام بن پتر ژ بوارەكێ واتایی (Lyons 1977: 268)، ئانكو پەیڤ ناچیتە د دوو بواراندا ئەڤ بنەمایە چێ دبیت د نهادا ل سەر هەمی پەیڤێن زمانی نەهێتە جێبەجێكرن، چونكی "بە پێی ئەم تیۆرییە هەر وشەیەك دەبێت لە یەك كێڵگەدا ببێتە ئەندام، بەڵام زۆر جار وشە لە كێڵگەیەك زیادتر دەبێتە ئەندام، بۆ نموونە مێشك ئەندامی كێڵگەی ئەندامەكانی لەشە، دەچێتە ناو كێڵگەی ئەو كەرەستانەی شتیان تیادا هەڵدەگیرێ" (حەسەن ٢٠١٠: ٢٢)

٢. چ یەكەیێن فەرهەنگی نینن كو سەر ب بوارەكێ دیاركریڤە نەبن (Lyons 1977:268)، ئانكو هەمی پەیڤان د زمانیدا بوارێن هەین و پەیڤ ب تنێ نەشێت یەكەیەكا سەربەخۆ پێك بینیت.

٣. پێدڤییە ئەو دەوروبەرێ پەیڤ تێدا بكار دهێن ل بەرچاڤ بهێتە وەرگرتن.

٤. نابیت ڤەكۆلین ل یەكەیێن زمانی دویر ژ پێكهاتا وان یا رێزمانی بهێتە كرن (Lyons, 1977: 269).

ژ ئەنجامێ پێشكەڤتنا زانستی و ڤەكۆلینێن بەردەوام زمانڤانان، هندەك بنەمایێن دیتر بۆ تیۆرێ دەست نیشان كرینە، ئەوژی:

١. هەر زمانەكێ چەند بوارەكێن واتایی یێن دیاركری یێن هەین. هەر ئێك ژ وان بواران ژێ دەربرینێ ژ لایەنەكێ ژیانی دكەت.

٢. پەیڤ د ناڤ بوارێن واتاییدا ب رێیا پەیوەندییێن ئاسۆیی و ستوونی پێكڤە دهێنە گرێدان (النجار، النجار ٢٠٠٦: ١٣٥- ١٣٧)

٣. "دەوروبەرەكێ واتایی یەكەیێن فەرهەنگی كۆم دكەت و هندەك جاران ل گەل دەوروبەرێن دی یێن ماددی یان مەعنەوی تێكەل دبیت.

٤. مێشکێ مرۆڤی دەمێ کار دکەت ب ڕێیا زمانی کار دکەت، پاشی ئەو ئەوان یەکەیێن سەر ب بواران یان کێلگەیێن واتایڤە د بیردانکێدا دپارێزیت. (عەلی ٢٠١٥: ٣١١)

٥. "لـە بـواری واتـاییدا کۆمەڵە وشـەیـەک کۆ دەبنەوە، تەنها یەک سەرخان بۆ خۆیان هەڵدەبژێرن و نابن بە ژێرخانی سەرخانێکی تر، بە واتایەکی دیکە (تری، هەنار، سێو، بەهی... هتد)هەموویان لە یەک خانەدا کۆ دەبنەوە و یەک بواری بیرییە کە داگیریان دەکاتەوە ئەویش 'داری میوە'یە" (بابان ٢٠٠٥: ٢٦).

٢- تەوەرێ دووێ: جۆر (پۆلینکرن)ێن بوارێن واتایی

بوارێن واتـایی پشتبەستنێ ل سـەر پەیڤ و یەکەیێن فەرهەنگی دکەن چ یەکە بۆ دوو بوارێن واتایی ناهێنە ئاراستەکرن هەر پەیڤەک دەربرینێ ژ بوارەکێ واتایی یێ دیارکری دکـەت، د بوارێن واتـاییدا دەوروبــەر ڕۆلـەکێ مـەزن دگـێڕیت. د دابەشکرنا جورێن بوارێن واتاییدا زمانڤان دئێکگرتی نینن، ئەڤ ژی بوویە ئەگەر کو چەندین دابەشکرنێن جوداجودا بۆ بوارێن واتایی ژ لایێ زمانڤانانە بهێنە ئەنجامدان، ژ وانژی:

٢-١. زمانڤان ئولمان سێ جۆر بۆ بوارێن واتایی دەستنیشان کرینە، ئەوژی:

١. بوارێن واتایی یێن بەرجەستەیێن پەیوەندی پێکڤە هەین (Concrete and continuous fields)

ئـەوان جۆرێن پەیڤان ب خۆڤە دگریت ئەوێن نوینەراتییا سیستمێ ڕەنگان د زمانیدا دکەن، کو زێدەتر ئـەوان بـوارێن پەیڤان ڤـەدگریت ئەوێن پەیوەندی ب کەتواریڤە هەین. نموونەیەکا دیار یا ڤێ بـوارێ سیستمێ ڕەنگایە د زمانیدا، پۆلێن ڕەنگان مەودایەکێ بەرفرەهێ زمانی بخۆڤە گرتیە و ب چەندین شێوازێن جوداجودا د زمانێن جیهانێدا دابەشکرن بۆ هاتینە کرن (Ullmann 1973: 27-28). "ئەم بۆچوونی دابەشبوونە کاتێک گەیشتە لوتکە، کە هەردوو زانای ئەنترۆپۆلۆجی 'Berlin' و 'Kay' بیردۆزەکەیان بە بەڵگەی کاری مەیدانی سەلماند و توانییان کتێبێک بە ناونیشانی (Basic Volor terms 1969) بخەنە بـەردەسـت، کـە لە سەر (٩٨) زمان ئەنجامیان دا (زەنگەنە ٢٠٠٢: ٣٨) د ئەنجامدا گەهشتنە ڤێ چەندێ کو یـازدە پۆلێن بنەڕەتیێن ڕەنگان هەنە، ئەوژی: سپی، ڕەش، سوور، کەسک، زەر، شین، قاوەیی، بنەڤشی، پیڤازی، پرتەقالی، خاکی (خولەمێشی) (Ullmann, 1973: 29).

٢. بـوارێـن واتـایـی یێـن بـەرجـەسـتـەیێـن ژێکڤەبووی (Concrete fields with discrete elements)

ئەڤ جۆرە ئەوان پەیڤان ب خۆڤە دگریت ئەوێن دەربرینێ ژ پێک هات و پەیوەندیێن خێزانی دکەن، کو ژ ڕەگەزێن سەربەخۆ یێن کەتواری پێک دهێن و زێدەتر پەیوەندی ب لایەنێ ژیریڤە هەیە. زاراڤێ پەیوەندیێن خزمایەتی ل سـەر بنەما و پیڤەرێن جوداجودا دهێنە دابەشکرن، زمانڤانێن ئەمریکی ڤەکۆلین ل جوراوجوریا زاراڤێن خزمایەتیێ د زمانێن هیندوئەمریکیدا کریە و چەندین جیاوازیێن سەرنجراکێش د ڤێ سیستمیدا هەنە (Ullmann 1973: 29-30). "لە زمانی هەنگاریدا وشەیەکی سادە نییە کە بە واتای 'خوشک' یان 'برا' بەکار بێت، لە جیاتیی ئەمە وشەی جیاواز و تاریکی تێدایە بە واتای 'باجی' و 'خوشکە بچووک' و 'برا بچووک' و کاکە، لە زمانی سویدیدا وشە هەیە دوو باپیرە

و ’باوکی باوک‘ و ’باوکی دایک‘ دوو نەنک؛ ’دایکی دایک و دایکی باوک‘ لە یەکتری جیا دەکەنەوە. (فەتاح ٢٠١١: ١٧٩)

٣. بوارێن نەبەرجەستە (Abstract fields)

ئەڤ جۆرە نوێنەراتییا تایبەتمەندیێن زاراڤێن هزری دکەت، کو ژ هەردوو جۆرێن دیتر یێن بوارێن واتایی گرنگترە، چونکی گرنگیا پێکهاتا زمانی ب ڕێیا پێکهینانا وێنە و هزرێن تاقیکرنێ دهێتە هەبوونێ (Ullmann 1973: 29-30). زمانڤانێ ئەلمانی ترایەر ئاماژێ پێ ددەت کو "ئەلمانیی ناوەڕاست و ئەڵمانیی نوێ بە دوو جۆری جیاواز لەگەڵ ’زانین‘دا هەڵسوکەوت دەکەن، لە دەوروبەری ساڵەکانی 1200دا بە پێی دوو بنەما وشەکان کێڵگەکانیان بەش کرد، دەربەگایەتی و بڵاوگرتنەوە (الشمول) دەربەگایەتی زانینی دەکرد بە دوو بەشەوە، زانینی نێو کۆشک، زانینی دەرەوەی کۆشک، بنەمای بڵاوگرتنەوەش تەنیا یەک وشەی بۆ هەموو زانین یان بە گشتی ’دینی و دنیایی‘ دادەنا، لەگەڵ کەوتنی یاسای دەربەگایەتیدا ئەم جیاوازییانە نەمان. (فەتاح ٢٠١١: ١٧٩)

٢.٢. پۆلینکرنا فەرهەنگا (Greek New Testament) بۆ بوارێن واتایی:

گشتگیرترین پۆلینکرن بۆ بوارێن واتایی، کو ب پۆلینکرنەکا زانستی بهێتە هژمارتن، ئەو پۆلینکرنە یا د فەرهەنگا "Greek New Testament" بۆ بوارێن واتایی هاتیە ئەنجامدان (عمر ١٩٩٨:٨٧) و تێدا زمانڤان (Eugene A. Nida) بوارێن واتایی دابەشی چوار بەشێن سەرەکی کرینە، ئەوژی بوارێن (هەبوون، ڕوویدان، نەبەرجەستە، پەیوەندیان) ، هەر ئێک ژ ڤان بواران ژی چەندین بوارێن دیتر بخۆڤە دگرن (Nida, 1975: 178-186) ، وەکی ل خوارێ:

١. هەبوون (بەرجەستە) (Entities)

بوارێ هەبوونان د ژێدەرێن زمانیدا ب چەندین ناڤێن جودا یێن وەکی بەرجەستە، کەرەستێ هەیی، گەردوون، هەبوون...؛ ئاماژە پێ هاتیە دان. "هەموو شتێکی سەر دونیا لە ژێر ئەم کێڵگەیە دادەنرێت، لە ئاسمان و زەوی و هەر چی شتێکی سەر ڕووی زەوی"(علي، ٢٠١٣: ٧). ئانکو بوارێ هەبوونان هەمی ئەوان تشتان بخۆڤە دگریت ئەوێن د جیهانێدا هەین، ڤێجا ئەو تشت چ زیندی و نەزیندی یانژی زیندیێن ڤەشارتی بن، وەکی هێزێن سەردای سروشتی، مرۆڤ و گیانەوەر و ڕووەک، تشتێن سروشتی و دەستکرد... هتد. بەرفرەهترین بوارێ واتایی دهێتە هژمارتن و هەبوویێن زیندی و نەزیندی (بێگیان) بخۆڤە دگریت، وەکی:

ئـ هەبوویێن زیندی:

١. هێز و هەبوونێن سەردای سروشتی
٢. مرۆڤ
٣. هەبوویێن دی ژ بلی هەردوو خالێن سەری، وەکی: گیانەوەر، بالندە، مێش و مۆر.

ب هەبوویێن نەزیندی (بێگیان):

١. تشتێن سروشتی: ئەڤان بواران بخۆڤە دگریت:
ئـ لایەنێ جوگرافی
ب. پێکهاتێن سروشتی
ج. دار و بەرهەمێن داران

٢. کەرەستە و پێکهاتێن دروستکری:
ئـ کەرەستەیێن بیناسازی
ب. کەرەستەیێن خارن و ڤەخوارنێ
ج. کەرەستەیێن دی ژ بلی کەرەستەیێن خالێن (ئـ و ب) (Nida 1975: 178-184)

٢. ڕووبیدان[١] (Events)

هەر ڕووبیدانەک یان کریارەک د ژیانێدا چ ژ لایێ مرۆڤان یان گیانەوەرانڤە بهێتە ئەنجامدان، دچیتە ژێر ڤی بـوارێ واتایی. "مەبەست لە ڕووداوەکـان کـارەکـانـە کـە مـرۆڤ یـان گـیـانـلـەبـەرەکـان پێی هەڵدەستن، چ کاری ڕەمەکی، یان نارەمەکی بێت. (علی ٢٠١٣: ٨) ئـەڤ بـوارە چەندین ڕووبیدانێن جوراجورێن گرێدای (ئاڤوهەوای، هەست و سوزان و جەستەیی، ڕەوشـەنبیری، گەشەکرنێ، هەستان، لڤینێ، پەیوەندیکرنێ، کونترولکرنێ...) بخۆڤە دگریت (Nida, 1975: 186).

٣. نەبەرجەستە (Abstracts)

بوارێ نەبەرجەستە ئەوان لایەنان بخۆڤە دگریت ئەوێن هەبوونەکا ماددی نەبیت و پتر گرێداینە ب لایەنێ هزریڤە، وەکی: دەم: ئەڤرۆ، سوباهی، سالەکا دی... مەودا (دووری): گەز، قوناغ، ڕۆژ... خێرایی (لەز): هێدی، ب لەز... گەرمی: گەرم، سار... ڕەنگ: ڕەش، سـوور... ژمـارە: ئێک، دوو... چارەنڤیس (بارودوخ): دەولەمەند، هەژار، عەبد (بەند)... لایەنێ ئایینی: خاوین (پاقژ)، پیس، بێباوەر، بـاوەردار... سەرنجراکێش: جوان، کرێت... تەمەن: پیر، گەنج، زاروک... لـایـەنـێ ڕەوشـتـی: ڕاستگۆ، دەستپاک، فێلباز... چونیەتی: باش، خراب، دروست، خەلەت... هێز: ب هێز، بێهێز، لاواز... بـارێ تەندروستی: نەخوش، ب سلامەت (ساخ)... (Nida, 1975: 186).

٤. پەیوەندی (Relations)

ئـەڤـەژی ئـامـرازێـن پەیوەندییێ "پـیـتـەکـان و جێناوەکان و ئامرازی سەرسۆرمان و پرییۆزشن و ئامرازی پرسیار. (علی٢٠١٣: ٨) بخۆڤە دگریت، وەکی: پەیوەندییێن جهی: ل سەر، ل بن، ل پێش، ل پشت، دەوروبەر، د ناڤدا. پەیوەندییێن دەمی: ل گەل، د ماوێ، ل وی دەمی، د هەمان دەمدا. پەیوەندییێن ئاماژەیی: ئەڤە، ئەوە، ئەوێهە، ئەواهە... پەیوەندییێن هزریی لوژیکی: نوکە (ئێستا)، ل سەر بنەمایێ، هەر چەندە، ژبەر هندێ، بەلێ... (Nida, 1975: 186).

زمانڤان وێ چەندێ دیار دکەن کو قەبارێ بوارێن واتایی ژ بوارەکی بۆ بوارەکێ دیتر یێ جیاوازە و هندەک وەسا دیار دکەن کو بوارێ ژ هەمیان بەرفرەهتر بوارێ گرێ دایە ب بوونەوەر و کەرەستانڤە، پاشژی هەبوونان و پاشی بوارێ ڕۆیدانان و ژ وان کێمتر بوارێ نەبەرجەستەیە و یێ ژ هەمیان کێمتر بوارێ پەیوەندییانە. (عمر ١٩٩٨: ٩٦)

٢.٣. دابەشکرنا هالیگ و وارتبورگ (Hallig & Wartburg) بۆ بوارێن واتایی:

باشترین دابەشکرن کو ب شێوەیەکێ پێشکەفتی هاتبیتە پێشکێشکرن و نیاسین ل سەر دابەشکرنەکا واتایی یا جیهانی هاتبیتە نیشاندان، ئەوە یا "هالیگ و وارتـبـورگ" ل سالا (١٩٥٢)ێ پێشکێش کری. (عمر ١٩٩٨: ٨٤) تێدا چەمک دابەشی سێ بەشێن سەرەکی کرینە، ئەوژی:

١- گـەردوون، وەک:(ئاسمان، زەوی، ئاژەڵان و ڕووەک)

٢- مرۆڤ، وەک: (جەستەی مرۆڤ، بیر و هزر، ژیانی کومەلایەتی)

٣- مـرۆڤ و گـەردوون، وەک: پەیوەندییان بە زانست و پیشەسازییەوە هەیە. (مستەفا ٢٠٢٤: ٢٨٩)

ژ بلی دابەشکرنێن ل سەری ئاماژە پێ هاتیە دان، زمانڤانان هندەک جورێن دیترێن بوارێن واتایی دەستنیشان کرینە، ئەوژی:

١ د ڤێ ڤەکولینێدا پەیڤا ڕویدان دەربرینێ ژ واتایا پەیڤا کارێ دکەت، چونکی واتایا کارێ د واتاسازییدا ڕویدانن.

١. پەیڤێن هەڤواتا و دژواتا: ئەندرێ جولێز دهێتە هژمارتن ئێکەم کەس کو پەیڤێن هەڤواتا و دژواتا د بوارێن واتاییدا بکار هینایین.

٢. بوارێ مۆرفۆسیمانتیکی (عمر ١٩٩٨: ٨٠)

ب کیشێن گەردانکرنێ ژێ دهێتە نیاسین، "ئەم جۆرەیان وەک لە ناونیشانەکەیەوە دیارە، واتای لێکدانەوەیەکی مۆرفۆلۆجی و سیمانتیکیی کەرەسەی بوارەکان لە یەک کاتدا دەگەیەنێت. ئەم جۆرەش بەوەدا لەوانی تر جیا دەکرێتەوە کە نە تەنیا لە کۆمەڵێ وشەوە کە هەموویان سەر بە بوارێک بن، نە لە بوارێکی بیریشەوە دەست پێ دەکات، بەڵکوو لە تاکە وشەیەکەوە هەنگاو بەرەو هەموو پەیوەندییەکانی دەنێ، تەنانەت پەیوەندیی لە گەڵ کەرەسەی دەرەوەی بوارەکەشدا هەیە. (فەرەج ١٩٩٣: ٢١)

٣. پشکێن ئاخڤتنێ و پۆلینکرنێن وان یێن رێزمانی

٤. بوارێن سینتاگماتیکی (Syntagmatic Field): کۆمەکا پەیڤانە ب رێیا بکارهینانێ پێکڤە دهێنە گرێدان، بەلێ چ جارا ناکەڤنە هەمان جهێ رێزمانی. پورزیگ (A . Porzig) ئێکەم کەس بوو ڤەکۆلین ل ڤی بواری کری (Nasiba and Alisherovna, ٢٠٢٢: ٦٣). ئەوژی دەمێ گرنگی ب پەیوەندیێن پەیڤێن، وەکی: (سە رەوین)، (بهیستن گوهـ)، (ڤەگوهاستن ترۆمبێل)... هتد داین (عمر ١٩٩٨: ٨١)

٣. تەوەرێ سیێ: کار و جۆرێن بوارێن کاران:

٣.١. کار

کار پشکەکە ژ پشکێن ئاخڤتنێ. د زمانێ کوردیدا رستە بێ کار دروست نابیت و وەکی کەرەستە و پێکهێنەکێ سەرەکییێ رستێ سەرەدەری ل گەل دهێتە کرن. "د زمانێ کوردیدا رستە بێ کار نینە و واتا رستێ وەکی جەمسەرەکی ل دوور کاری دزڤریت. کار ژ بلی کو رووویدانەکێ و کریارەکێ خویا دکەت، ژ چەندین پێکهێنێن ژێکڤەنەقەتای پێک دهێت و هەمی پێکڤە رامان و مەبەست و پێکهاتنا کاری ددەن. کار ژ بلی بنیاتێ کاری ژ تاف، ئەسپێکت، رێژە، گەردانکرن، نەفی، تێپەڕاندن و بکەرنەدیار پێک دهێت. هەبوونا گەلەک پێکهێنان بۆ پێکهاتا کاری بوویە ئەگەرێ هندێ، کو کار د زمانیدا ب بابەتەکێ ئالۆز بهێتە هژمارتن. ڤان هەمی پێکهێنان پێکڤە بۆ دروستکرنا رستان و واتایێ وەک یەکەیەکا فەرهەنگی و مۆرفۆلۆجی سەرەدەری ل گەل دهێتە کرن. (عەبوزید ٢٠١٢: ٢٠)

کار پێکهێنەکێ سەرەکییێ رستێیە و گرنگییەکا زور پێ دهێتە دان، هەروەکی ئەورەحمانی حاجی مارف دبێژیت: "کردار لە پێکهاتنی رێزمانی زمانی کوردیدا جێگەیێکی دیار و گرنگی هەیە، وەک: مەودای بەرفراوانی بەکارهێنانی و فۆرمی زۆر و جۆربەجۆری و دەور لە سازکردنی رستەدا، وێرای بایەخی گەورە بۆ لێکۆڵینەوەی زانستیی پێکهاتنی رێزمانی بە گشتی و تێگەیشتنی یاسای ناوەکی و پێشکەوتن و گەشەکردنی بە تایبەتی، هەروەها لە پێشخستنی کاری فەرهەنگ نووسیشدا جێپەنجەی لێکۆڵینەوەی کردار بە ئاشکرا دیارە'. (مارف ٢٠١٤: ١٠)

چەندین پێناسێن جوداجودا ژ لایێ زمانڤانێن کورد و بیانیڤە بۆ کاری هاتینە کرن، ژ وانژی:

کار: کار ئەو پەیڤە یاکو ئاماژێ ب رووویدان یانژی کریارەکێ دکەت (Lyons, 1981:109).

- کار: "وەک هەموو بەشێکی تری ئاخاوتن لە سێ رووەوە پێناسە دەکرێ: (فۆرم، واتا، ئەرک). لە رووی فۆرمەوە کار ئەو مۆرفیمەیە کە دەتوانێ بە پێشگری (ب، و، دە) و پاشگری "ایە" و پاشگری راناوییەوە

بلکێت. یان ئەو مۆرفیمەیە کە نیشانەی تاف و کەس و ژمارە و ئەسپێکت و موود وەردەگرێ. لە ڕووی ئەرکەوە کار بەو وشەیە دەوترێ کە پاش وشەی (ئەتەوێ.. با... وا...) دەکەوێ. لە ڕووی واتاشەوە، کار ئەو وشەیەیە کە ڕووداوێک یان بارێک پیشان دەدات. (ئەحمەد ١٩٨٨: ١٨)

- "کار وشەیەکە ڕوودان و کات دەگەیەنێ. (زەنگەنە ١٩٨٩: ٣)

- کار فاکتەرێ سەرەکییێ پێکهینانا ئاخڤتنەکا رێکوپێک و تێر واتا و ڕامانە، هەروەسا دەمەکێ تایبەت و کەسەکێ دەستنیشانکری و ڕوویدانەکا بەرچاڤ ب خۆڤە دگریت. (سەبری مونیب ٢٠١٦: ٣٠٠)

- ژ ئەنجامێ ئەڤان پێناسان ئەم دشێین بێژین کار پێکهێنەکێ سەرەکی یێ ڕستێیە دەربرینێ ژ ڕوویدانەکێ ل دەمەکێ دیارکری دکەت، وەکی: هات، کەفت، هەلگرت، ئاڤدا، دەستپێکر... هتد.

٢.٣ جۆرێن بوارێن کاران ژ لایێ واتاییڤە

د زمانێ کوریدا ژلایێ واتاییڤە گەلەک ب کێمی ڤەکۆلین ل کاری هاتیە کرن. پێناسا کاری ژ لایێ واتاییڤە،"کار ئەو وشەیەیە کە ڕووداوێک یان بارێ پیشان دەدات. (ئەحمەد ١٩٨٨: ١٨) ئێک ژ کارێن سەرەکیێن زمانی ئەوە، کو ڕوویدانێن بێسنوورێن جیهانێ بۆ هندەک یەکەیێن دیارکری دابەش دکەت، کو ئاخفتنکەرێن زمانی دبێژنێ ڕوویدان یان کریار، هەروەسا د چارچووڤێ واتایا ڕوویدانانادا، کار وەکی نیشان یانژێ پێناسا ڕوویدانان دهێتە دانان و ل گەل هندێ ئەو یەکەیێن زمانییێن وەسفا ڕوویدانێن دیارکری و جۆرێن دیارکەری دکەن بریتینە ژ کار و ئارگیومێنتان (Hovan and other 2010: 1-2). هندەک ژ وان دابەشکرنێن بۆ کاری ژ لایێ واتاییڤە هاتینە ئەنجامدان:

١.٢.٣. دابەشکرنا زمانڤان "یوجن نیدا" بۆ ڕوویدانان (کاران) ژ لایێ واتاییڤە ئەوا ل سەر فەرهەنگا "Greek New Testament" ئەنجامدای تێدا ڕوویدان دابەشی ئەڤان لایەنان کرینە، ئەوژی:

١. ڕوویدانێن سروشتی، وەکی: با، ڕەشەبا، باران، لافاو، سووتن، دوکێل...

٢. ڕوویدانێن کرداری (جەستەیی)، وەکی: خوارن، جووتبوون، نڤستن ژخەو ڕابوون، مرن...

٣. ڕوویدانێن گرێدای هەستان، وەکی: بهیستن، گوهدان، هەستپێکرن، دەستلێدان، دیتن، بینین، ب چاڤ دیتن، تێبینیکرن، تامکرن، بێهنکرن...

٤. ڕوویدانێن گرێدای هەست و سوزان، وەکی: ڤیان (ئارەزوو، حەز)، حەزژێکرن، نەڤیان، کەرب ژێڤەبوون، دلپیسی، ئیرەیی پێبرن، ترسیان، بێزاربوون (مەلەل، عاجزی)، خەمباربوون (پەریشان، مەرەقکرن)، دلتەنگی...

٥. ڕوویدانێن هزری و عەقلی، وەکی: پلاندانان، هژمارتن، بیرهاتنەوە، ژبیرکرن، بیرئینانەوە، هزرکرن، بریاردان، دادگەهـ کرن، دیزاینکرن، هەلبژاردن، بەراوردکرن، ڤەدیتن، فێربوون، ناسینەوە...

٦. ڕوویدانێن پەیوەندیکرنێ، وەکی: ئاماژەپێدان، نیشاندان، گرین، پێکەنین، ئاخڤتن، گوتن، هاوارکرن، نڤیسین، خاندن، دوعاکرن، پێشبینیکرن، شرۆڤەکرن (ڕوونکرن)، سۆندخارن، فێرکرن، ئامۆژگاریکرن، ڕێنماییکرن، دانوستاندن، گازیکرن، خواستن، فەرمانکرن...

٧. ڕوویدانێن پێکڤەهاتنێ، وەکی کومبوون (کوبوونەوە، چاڤپێکەفتن)، پەیوەندیکرن، پشکداریکرن، ئێکگرتن، یاخیبوون، شەڕکرن،

لایەنگیریکرن، دژایەتیکرن، دەستنیشانکرن، بەردان (تەلاقدان)، سەرەدانکرن، پێشوازیکرن...

٨. رووی‌دانێن رێڤەبرن و دەستهەلاتداری یانژی کونترولکرنێ، وەکی: داگیرکرن، دەستبسەرداگرتن (سەرکەفتن)، دەستگیرکرن، گرتن، رێڤەبرن، پاراستن، سەرپێچیکرن، رەتکرنەوە (قەبوولنەکرن)، سزادان...

٩. رووی‌دانێن لڤینێ، وەکی: گەشتکرن، گەریان، هاتن، چوون، گەهشتن، بجهـ هێلان، ڤەگەریان، رێڤەچوون، پیاسەکرن، غاردان، راکرن، فرین، مەلەڤانیکرن و سەرئاڤ کەڤتن، دویڤچوون...

١٠. رووی‌دانێن کاریگەر یان ژناڤبرنێ، وەکی: شکەستن، وێرانکرن و پارچەپارچەکرن، تێکشکاندن (هەرشاندن)، هویرکرن، دراندن، برین، بریندارکرن، تراشین، کونکرن، سەرژێکرن، وەشاندن، شەقلێدان، کوشتن، بەربارانکرن، کوشتنەڤە (سەربرین)، خەندقاندن، زیان پێگەهاندن، ئازاردان، زوریلێکرن...

١١. رووی‌دانێن ڤەگوهاستنێ، وەکی: دابەشکرن (بەلاڤکرن)، دان (پێدان)، بەخشین، خۆسارکرن، وەرگرتن، ب دەستڤەهینان (دەستکەڤتن)، پێکگوهۆرین، بەرهەمهینان، راستپاردن، دزین، تالانکرن، رێگریکرن، کرین، فروتن، ئازادکرن، قەرکرن، قەرزدان، ئالوگورکرن...

١٢. رووی‌دان و چالاکیێن جۆراوجۆر (Complex activities): ئەڤ جۆرە کۆمەکا رووی‌دانێن وەکی کارێن کشتوکال، کێلان، چاندن، دروێنەکرن... بکارهینانێن ئاژەلی، وەکی: شڤانیکرن، گاڤانیکرن، خوری ژێڤەکرن، خودانکرن... ئامادەکرنا خوارنێ، وەکی: چێکرن، لێنان... چێکرنا جلوبەرگان، وەکی: رستن، ڤەهاندن، چنین، دورین... بیناسازی، وەکی: بنیاتنان، خرابکرن... لایەنێن ئایینی، وەکی: پەرستن، قوربانیدان... بخۆڤە دگرن (Nida, 1975: 184-186).

٢.٢.٣. زمانڤان جیوفری لیچ د پەرتووکا خۆدا یا ب ناڤێ "Meaning and the English Verb"دا، کاران ژ لایێ واتاییڤە دابەشی ئەڤان لایەنان دکەت، ئەوژی:

١. کارێن کاتی (ماوەکورت، ساتی) (Momentary verbs):

ئەو کارن ئەوێن ئاماژێ ب رووی‌دانەکێ دکەن، بەلێ ماوێ ئەنجامدانا ئەڤان رووی‌دانان هند یێ کورتە کو ب زەحمەتە هزر تێدا بهێتە کرن. وەکی: شەقلێدان، لەزچوون، لێدان، سەرلەقاندن، ل دەرگەهی دان، چاڤ گرتن، تەقەکرن، سەر لڤاندن...

٢. کارێن رووی‌دانێن ڤەگوهاستنێ (Transitional event verbs):

ئەو کارن ئەوێن دەربرینێ ژ رووی‌دانێن ڤەگوهاستنێ و دروستبوونا دۆخەکێ نوێ دکەن، وەکی: مرن، گەهشتن، بەرزەکرن، ب جهـ هێلان، کەفتن، راوەستان، ژ دەستدان، روینشتن...

٣. کارێن گرێدای چالاکییان (Activity verbs):

ئەو کارن ئەوێن دەربرینێ ژ چالاکیێن بەردەوام دکەن، وەکی: بارانبارین، یاریکرن، خوارن، ڤەخوارن، ئاخڤتن، غاردان، خاندن، نڤیسین، کارکرن، بەرێخودان... بەلێ، دڤێت ئاماژێ ب ڤێ چەندێ بدەین، کو زاراڤێ چالاکی ب تەمامی دەربرینێ ژ ڤان هەمی کاران ناکەن، چونکی ئەڤ کارە هەمی ژ لایێ مرۆڤانڤە ناهێنە ئەنجامدان. بەلێ، ئەڤ کارە هەمی دەربرینێ ژ رووی‌دانەکا بەردەوام دکەن.

٤. کارێن گوهورین و گەشەکرنێ (Process verbs):

ئەو کارن ئەوێن ئاماژێ ب پروسێسێن گەشەکرنێ دکەن ب شێوەیەکێ ئاسایی د ماوەیەکێ بێ دوماهیدا، وەکی: گەشەکرن، پەرەسەندن، گوهورین،

پێگەهشتن، فێربوون، زوربـوون، بەرفرەهبوون، خاڤبوونەوە...

٥. کارێن هەستکرنێ یێن بێ لڤین (Verbs of Inert perception):

ئەو کارن ئەوێن دەربڕینێ ژ هەستێن مرۆڤی یێن وەکی: (بینین، بهیستن، بێهنکرن، تامکرن، دەستلێدان) ێ دکەن.

٦. کارێن تێگەهشتن (زانین)ێ (Verbs of Inert cognition):

ئەو کارن ئەوێن دەربڕینێ ژ ڕەوش (حالەتێن) هزرییێن مرۆڤان دکەن، وەکی: ژ بیرکرن، باوەرکرن، خەیالکرن، تەخمینکرن، گریمانەکرن، زانین، هزرکرن... ئەڤ کارە دەربڕینێ ژ لایەنێ دەروونیێ تاکەکەسی دکەن.

٧. کارێن هەلویستی (هەست و سوزان) (Verbs of attitude):

ئەو کارن ئەوێن دەربڕینێ ژ هەست و سوزان دکەن بەرامبەر دیاردێن جیهانێ، وەکی: هیڤی خواستن، ڤیان، حەزژێکرن، نەڤیان، کەرب ژێڤەبوون، ئارەزوو، پەشیمانبوون، ئاوات...

٨. کارێن دوخێ هەبوون و خاوەنداریێ (State verbs of having and being)

ئەو کارن ئەوێن ئاماژێ ب چەمکێ هەبوون و خاوەنداریێ دکەن، دەربڕینێ ژ دۆخەکێ ماوە درێژ و ڕەوشێ دکەن، وەکی: هەبوون، خاوەنداری، پشتبەستن، هەژیبوون، لێکچوون، گرنگبوون، پێکهاتن... (Leech, 2004: 36-40).

٣.٢.٣. د زمانێ کوردیدا چ دابەشکرن (پولینکرن)یێن تایبەت بۆ کاری ژ لایێ واتاییڤە نەهاتینە ئەنجامدان، ڤەکۆلەر "بنار عەبدولجەبار جەمیل" د ناما خۆ یا ماستەرێدا یا ب ناڤونیشانێ "کارەکتەرە سینتاکسی و سیمانتیکییەکانی کردار لە کوردیدا"، ئاماژە ب لایەنێ واتایێ هندەک جۆرێن کاران دایە. بەلێ ب شێوەیەکی تێکەل لایەنێ ڕێزمانی و واتایی بەحسکریە، کو هەمان دابەشکرنا زمانڤان "Dixon"ە ل سەر کاران ئەوا د پەرتووکا "A New Approach to English Grammar"دا هاتیە ئەنجامدان. ب ڤی ڕەنگی داینە دیارکرن، "چەمکی کرداری بە شێوەیەکی گشتی دەکرێ بەسەر دوو جۆر کرداردا بەم شێوەیەی خوارەوە دابەش بکرێت:

1- کردارە سەرەکییەکان: ئەوانەن کە ڕاستەخۆ ئاماژە بۆ هەبوونی چالاکییەک دەکەن، واتە ئەو کردارانەی کە بۆ خۆیان دەتوانن ڕستە دروست بکەن بە تێئاخنینی فریزە ناوییەکان لە ڕۆڵی واتایی جۆراوجۆردا.

2- کردارە لاوەکییەکان: ئەوانەن کە وەسفی واتایی بە هەندێ کرداری تر دەگەیەنن، ئەوانە کە لە پێکهاتەیەکی مۆرفۆلۆجی یان سینتاکسیی تایبەتدان. (جەمیل ٢٠١٥: ١٤) ل ژێر هەر ئێک ژ ڤان جۆران ژێ چەندین جۆرێن دیتر داینە دیارکرن، کو ئەم دشێن بێژین ئەڤ ڤەکۆلینە وەکوو دەستپێکەکا گرنگ بۆ دانەنیاسین و دابەشکرنا کاری ژ لایێ واتاییڤە د زمانێ کوردیدا دهێتە دانان.

٣.٣. کارێن هەستان

ژ ئەنجامێ ئەڤان دابەشکرنێن ل سەری ئاماژە پێ هاتیە دان، ئەم شێین بێژین کارێن هەستان ب ئێک ژ جۆرێن سەرەکیێن کاری دهێتەدانان ژلایێ واتاییڤە د ژێدەرێن زمانیدا ب چەندین ناڤێن جودا جودا یێن وەکی کارێن (تێگەهشتنێ، ئاگەهدارکرنێ، سەرنجدانێ، هەستان...) ئاماژە پێ هاتیە دان، ئەو ڕوویدان یان کردارن ئەوێن بەر ئێک ژ

پێنج هەستێن مرۆڤی یێن وەکی: دیتن، بهیستن، دەستلێدان (هەستکرن)، تامکرن و بێهنکرنێ دکەڤن. ب واتایەکا دی: "ئەو کردارانەن کە باس لە هەست و درکپێکردنەکانی مرۆڤ دکەن. وەک: بینین، بیستن، بۆنکردن، تامکردن، هەستکر. (جەمیل ٢٠١٥: ١٧)

٤ تـــەوەرێ چـــوارێ: کـارێـن هـەسـتـان د مەموزینێدا

٤.١. مەموزین وەکی بەرهەمەکێ ئەدەبی

مەم و زینا ئەحمەدێ خانی ب ئێک ژ گرنگترین شاکارێن ئەدەبی یا ملەتێ کورد دهێتە هژمارتن، هەروەکی مارف خەزنەدار د پەرتووکا مێژووی ئەدەبی کوردیدا دبێژیت: "چیرۆکی شیعری 'مەم و زین'ی خانی یەکێکە لەو چیرۆکانەی بووە بە شانازیی ئەدەبی کوردی و ئەدەبی ڕۆژهـەلات و ئەدەبی گێتی لە ڕووی نرخی ئیستێتیکییەوە بەرامبەر بە شاکارەکانی ئەدەبی عالەمی دەوەستێ" (خەزنەدار، ٢٠٠٠: ٣٢٩)

مـەم و زیـن "چیرۆکەکا درێـژە ل دۆر ئەڤینا مەجازی یا مەمی بۆ زینا جزیری دزڤرت، ژ بلی ڤەگێرانا ڕوویدانێن سەرهاتییێ خانی ڤیایە گەلەک خەم و خیال و هزر و بیرێن خۆ ژی بۆ مە شەرح و شرۆڤە بکەت" (دوسکی، ب. س: ١٩). هەروەکی ئەو بخۆ د دێڕەکا شعریدا دبێژیت: "شەرحا غەمێ دل بکەم فەسانە، زینێ و مەمێ بکەم بەهانە" (دوسکی ٢٠٠٨: ٦١)

مەم و زینا ئەحمەدێ خانی "ژ (٢٦٥٧) بەیتان پێک هاتیە" (جیهانی٢٠٠٧: ٥٠). د ڤان دێڕێن شعریدا بابەتێن جوراوجور یێن وەکی: نەژاد یان ڕەگەز و زمان و ئاخ و فەرهەنگ و کەلتورەکێ تایبەت و هەبوونەکا سەربەخۆ بەحس دکەت، ژ بۆ هندێ داکو دیار بکەت، کو ملەتێ کورد ملەتەکێ جیاواز و سەربەخۆیە د ناڤ ملەتێن جیهانێدا، هەروەسا مەم و زین ب زمانەکێ تێکەل ژ پەیڤێن کوردی، عەرەبی، فارسی و تورکی هاتیەنڤیسین، ئەڤەژی زیرەکی و شارەزاییا نڤیسەری د وان زمان و دارشتنا بەرهەمیدا دیار دکەت.

٤.٢. بوارێن واتایی یێن کارێن هەستان

د مەموزینێدا هژمارەکا زۆرا کارێن تایبەت ب هەستان هاتینە بکارهینان، بەلێ ئەوا جهێ تێبینیێ کو هـەر پێنج هەستان کارێن تایبەت بخۆ یێن هەین، وەکوو (دیتنێ، گوهدانێ، دەستلێدان، تامکرن و بێهنکرنێ)، بەلێ ڕێژەیا بکارهینانا کارێن هەر جورەکێ هەستان یا جیاوازە.

مـرۆڤ هژمارەکا زور یا زانیارییان ب ڕێیا هەستێ دیتنێ (بینین، چاڤان) وەردگریت بەرامبەر ئەندامێن دی یێن هەستان. هژمارەکا پەیڤان یێن وەکـی: بینین، دیـتـن، بـەرێـخـودان، تەماشەکرن، سەیرکرن، چاڤدێریکرن، پشکنین... هتد، ئاماژێ ب ڕۆیدانێن گرێدای هەستێ دیتنێ دکەن، ب تنێ دوو پەیڤ ئاماژێ ب ڕۆیدانێن گرێدای هەستێ گوهدانێ دکەن، ئەوژی: گوهگرتن (گوهداریکرن)، بهیستنن و هەستێن دی یێن وەکی بێهنکرن و تامکرن و دەستلێدان ب تنێ ب ڕێیا ئەڤان پەیڤان (بێهنکرن، تامکرن و دەستلێدان)ێ ئاماژە ب ڕۆیدانێن وان دهێتە دان (Dixon, 1991:124). داستانا مەموزینێ داستانەکا شیعرییە و ڤەگێرانا چیرۆکەکێیە د قالبەکێ شیعریدا، شیعرێ ژی چەندین تایبەتمەندییێن واتایی و ڕۆخساری یێن هەین، لەورا د بەرهەمیدا چەندین تێبینی دهێنە پێش ژ وان ژی، شاعیری ژبـەر چەندین پێدڤیێن شێوازێ کێش و سەروایێ لادانێن زمانی و دەنگی ئەنجامداینە، بۆ نموونە هندەک کار ب ڕوخسارێن جوداجودا بکارهینانە، هەروەسا

لایەنێ دووبارەکرنێ و هەڤواتایێ بۆ گونجاندنا کێش و سەروایێ پەیڕەو کرییە. د مەموزینێدا (١٧٨) کارێن تایبەت ب هەستان هاتینە بکارهینان، بەلێ رێژا بکارهینانا وان یا جیاوازە، چونکی بەرهەم بەرهەمەکێ کلاسیکە، لەورا دێ بینین کو هژمارەکا پەیڤێن تایبەت ب هەستان ب زمانێن بیانی هاتینە بکارهینان، وەکی: بووس، تەقبیل، نەظەر، فکرین، تفحس، سماع...

ئ-کارێن تایبەت ب هەستی دیتنێ

دیتن ئاماژێ ب شیانا چاڤی دکەت بۆ نیاسین و دەستنیشانکرنا وێنە و رووناهیێ ل سەر خانێن رووناهیێ یێن تورا چاڤی، کو پالنەرەکێ دەماریێ کارومۆغناتیسی دروست دکەت بۆ رەنگێن جیاواز، بینین ژێدەرێ سەرەکیێ وەرگرتنا زانیاریێن راستەخۆیە دەربارەی جیهانێ (Oanh 2016: 6).

د زمانێ کوردیدا کارێن تایبەت ب هەستی دیتنێ، وەکوو (دیتن، بەرێخودان، سەحکرن، بەرچاڤ کەڤتن، تێبینیکرن، تەماشەکرن، فوکرین...)، هەر ئێک ژ ئەڤان کاران سەرەرای نەوەکهەڤیا ڕۆخساری، هندەک گوهۆرینێن واتایێ ل دویڤ هویربینیێ و ماوێ دیتنێ و ئینیەتا کەسێ تێدا یێن هەین. بۆ نموونە کارێ "دیتن" ب واتایا مرۆڤ ئێکسەر و بێ دەستی ب چاڤان هەست ب تشتی بکەت و کارێ بەرێخودان ب واتایا ئاراستەکرنا دیتنێ ب مەبەستا ل سەر ڕاوەستیان، هەروەسا کارێ تێبینیکر دیتنا تشتەکێ جهێ سەرنجڕاکێشانییە. ئاوریدان، ئەوژێ کارەکێ بلەزە و ل گەل هەبوونا هەستێن دلوڤانیێ یان مەندەهوشیێ.

د مەموزینێدا کارێن وەکوو: (دیتن، سەیرکرن، نەظەرکرن، سەحکرن، فوکرین...) هاتینە بکارهینان، ب هەمەجورییا شێوازێن ڕێزمانی چ حالەتێ ئەرێ بیت یان نەرێ، یان ئەمر و ئێخباری و دانانی بیت، بۆ نموونە:

- بنمێ خوە ب صوورەتێ طەبیبان
بێ پەردە دبینی وان حبیبان (دۆسکی، ٢٠٢٢: ٩٣)
- گەر دێ وی نەظەر بدا مە جارەک
ئکسیرێ تەوەججوها موبارەک (دۆسکی، ٢٠٢٢: ٤٠)

ئەڤێن ل خوارێژی ئەو کارن ئەوێن د مەموزینێدا هاتینە بکارهینان:

ژ	کار	ژمارا لاپەرەی
١	دی	٣٨
٢	ببینت	٧٧
٣	ببینت	٢٢٥
٤	ببینت	٢٦٥
٥	ببینتن	٣٢
٦	ببینتن	٣٢
٧	ببینم	١٩٩
٨	ببینم	٨٣
٩	ببینم	٩٣
١٠	ببینن	٦٣
١١	ببینن	٧٠
١٢	ببینن	٢١١
١٣	ببینن (دیتن)	٢٨٧
١٤	ببینە (دیتن)	١٤٠
١٥	بدیا	٣٢
١٦	بدیا	٥٣
١٧	بدیا	١٧٤
١٨	بدیا (دیتن)	٢١٢
١٩	بدیتن	٥٨
٢٠	بکەرین تەفەرروج (بەرێخودان)	٢٨٧

٢١	بکەرین سەیر (بەرێخودان)	١٨٣
٢٢	بنێن (دیتن، بنێرن)	٨٣
٢٣	بینت	٧٧
٢٤	بینن	٦٣
٢٥	بێنەتەماشەیێ (بەرێخودان)	٤٥
٢٦	دبینتن	٢٢٩
٢٧	دبینن	١٨
٢٨	دبینن	١٨
٢٩	دبینن	٦٩
٣٠	دبینی	٩٣
٣١	دبینی	٢٤٥
٣٢	ددی	٢٥٣
٣٣	ددی (دیتن)	١١٤
٣٤	ددیتن	٥٣
٣٥	دکر تەفەححوس (بەرێخودان)	٧٦
٣٦	دکەت نەظارە	١٩٧
٣٧	دی	٩١
٣٨	دی	١٨٥
٣٩	دی	٢٣٢
٤٠	دی	١٧٢
٤١	دی	١٣٤
٤٢	دی	١٧٠
٤٣	دی	١٧٦
٤٤	دی	١٧٨
٤٥	دی	١٨٤
٤٦	دی	١٨٥
٤٧	دی	١٩٧
٤٨	دی	٢٢٤
٤٩	دی	٢٣٣
٥٠	دی	٢٤٤

٥١	دی	٢٥٧
٥٢	دی	٢٧١
٥٣	دی	٨٧
٥٤	دی	١٨٩
٥٥	دی (دیت)	٩١
٥٦	دێ سەیرێ بکەت	٢٣٣
٥٧	دێ نەظەر بدا	٤٠
٥٨	دێ نەظەرکەن	٢٠٠
٥٩	دیت	٣٦
٦٠	دیت	١٧٩
٦١	دیت	٢٣٤
٦٢	دیتن	٩١
٦٣	دیتن	٦٨
٦٤	دیتن	٧٠
٦٥	دیتن	٧٠
٦٦	دیتن	٧١
٦٧	دیتن	٧٢
٦٨	دیتن	٧٦
٦٩	دیتن	٨٤
٧٠	دیتن	٩٤
٧١	دیتن	١٠٠
٧٢	دیتن	١١٢
٧٣	دیتن	١٤٢
٧٤	دیتن	١٨٤
٧٥	دیتن	١٨٧
٧٦	دیتن	٢٤٤
٧٧	دیتنه	٢٢
٧٨	دیتی	٨٥
٧٩	دیتی	٨٦
٨٠	دیتی	١٠٦
٨١	دین	١٩٨
٨٢	دین (دیتن)	١٩٧

٨٣	دینە	٨٣
٨٤	دینە	٩١
٨٥	دینە	٢٠٠
٨٦	دینێ	١٣٣
٨٧	دیە	١٣٥
٨٨	دیە	١٩٩
٨٩	سەهـ نەکرن	١٨٣
٩٠	سەهـ نەکرن	٢٤٦
٩١	سەهـ نەکرن	١١٣
٩٢	سەیر بکەین (بەرێخودان)	١٧٠
٩٣	سەیرکرن	٢٦٨
٩٤	سەییرین (لێ مێزەکرن)	٧٢
٩٥	عەیان کەین (ب چاڤ دیتن)	١٩٣
٩٦	فکری (بەرێخودان)	٩١
٩٧	فکری	٧٦
٩٨	فکری	٧٧
٩٩	فکری	٩٥
١٠٠	فکری	١٧٧
١٠١	فکری	١٩٧
١٠٢	فکری	١٨٧
٠٣`	فکری	٢٣٢
١٠٤	فکری	١٧٨
١٠٥	فکرین	٩٧
١٠٦	فکرین	١١٢
١٠٧	فکرین	١١٢
١٠٨	فکرینە	١١٢
١٠٩	فکرین	٨٣
١١٠	فوکرینە	٧١
١١١	لێ نەظەر کر	٢٠٧
١١٢	نابینتن	٢٨٦
١١٣	نابینی	١٣٠

١١٤	نابینی	١٣٢
١١٥	نابینی	١٣٢
١١٦	نابینی	٢٠٢
١١٧	نابینی	٢٤٩
١١٨	نابینی	٢٧٢
١١٩	نابینی	٢٩١
١٢٠	نادیدە (نەدیتن)	١١٦
١٢١	نەبینن	٤٣
١٢٢	نەبینن	٩٤
١٢٣	نەددی	٨٦
١٢٤	نەدی	٢٠
١٢٥	نەدی	٦٩
١٢٦	نەدی	١٣٥
١٢٧	نەدی	٢٢٩
١٢٨	نەدی	٢٥٣
١٢٩	نەدی بوو	٥٢
١٣٠	نەدیتا	٥٩
١٣١	نەدیتا	٥٩
١٣٢	نەظەر بکن	٢١٦
١٣٣	نەظەر بکەت	٧٧
١٣٤	نەظەر بکەت	٢٢٥
١٣٥	نەظەر دکر	١٧٢
١٣٦	نەظەر دەت	١٤١
١٣٧	نەظەر کر	٢٤٥
١٣٨	نەظەر کر	١٧٣
١٣٩	نەظەر کە	١٥٤
١٤٠	نەظەر کەن	٢١٦
١٤١	نەظەر نەدا	٤٠
١٤٢	نەظەرکرن	٧١

ب.کارێن تایبەت ب هەستێ گوهدانێ

ئەڤ جورە کارە پشتی کارێن هەستێ دیتنێ دهێن بهیستن هەستکرنە ب دەنگی، هەستێ بهیستنێ وەکی هەستێ دیتنێ ڕولەکێ گرنگ د وەرگرتنا دەنگاندا دبینیت، کریارا بهیستنێ ب ئێک ژ پەیوەندیێن زمانی دهێتە هژمارتن (Oanh, 2016: 6-7). ڕێژا بکارهینانا ڤی جورێ کاران ڤەدگەریتە ڤە بۆ هاتنا هەستێ گوهدانێ ل پلە دوو پشتی هەستێ دیتنێ، چونکی مرۆڤ د پەیوەندیکرنا خۆ ل گەل جڤاکی گوهی بکار دهینیت و هەردەم ئەڤ هەستە یێ ئامادەییە، جاران ل گەل هەستێ دیتنێ و جاران جودا ژ دیتنێ هەست ب تشتان دکەت. کارێن گوهدانێ ژی وەکوو (گولێبوون، گوهداری کرن، بهیستن، گوهدان...) هەر ئێک ژ ڤان کاران ل دویڤ گوهدانێ و ئنیەتا کەسی و ئامادەبوونا وی...)، واتا و بکارهینانا وان یا جودایە، بۆ نموونە کارێ (گولێبوون، بهیستن)، هەستکرن ب دەنگییە بێی هەبوونا مەبەستا گوهدانێ، کارێ "گوهداریکرن" ئەو پتر گرنگیدانە ب دەنگی ژ لایێ گوهداریڤە.

دمەموزینێدا ئەڤ کارە پتر بکار هاتینە، ئەوژی: (بهیستن، سەماعکرن، گوهدان...)، بۆ نموونە:

- زینێ کو بهستن ئەو مەعانی
ئەڤ نەغمە ژ پەردەئی دەرانی (دۆسکی ٢٠٢٢: ٨٦).

- زینێ مرنا مەمێ ب گوهـ کەت
گۆیا مربوو ژ نوو ب رح کەت (دۆسکی ٢٠٢٢: ٢٣٢).

ئەڤێن ل خوارێژی ئەو کارن ئەوێن د مەموزینێدا هاتینە بکارهینان:

ژ	کار	ژمارا لاپەری
١	ب بهیتن (بهیستن)	٥٨
٢	ب گوهـ کەت (بهیستن)	٢٣٢
٣	بکەرن سەماعێ (گوهدان)	٤٥
٤	بهستن	٨٦
٥	بهیست	٢٠٠
٦	بهیست	١٨٥
٧	بهیست	١٨٥
٨	بهیست	٢٦٥
٩	بهیستن	٢٤٣
١٠	بهیستن	٢٤٩
١١	بهیستن	٢٥٧
١٢	بهیستییە	١٧١
١٣	دبهست	٢٥
١٤	دبهن (بهیستن)	١٨
١٥	سەماع کر (بهیست)	١١١
١٦	کرن گووش (گوهلێبوون)	٩٨
١٧	گوهـ بدنێ (بهیستن)	٢٧٦
١٨	گوهـ دانە (گوهدان، بهیستن)	١٨٤
١٩	گوهـ کر(گوهداریکرن، بهیستن)	٢١٦
٢٠	گوهـ مەدن (گوهـ نەدەنێ)	١٨٦
٢١	گوهـ نەکرن (نەبهیستن)	١٨٣

ج. کارێن تایبەت ب هەستێ دەستلێدانێ

کارێن تایبەت ب هەستێ دەستلێدانێ ئەو کارن ئەوێن مرۆڤ ب هەستێ پیستی یان لەشی هەست پێ دکەت، دەستلێدانێ پەیوەندییا ب هەستکرنێڤە هەی، ئەو کارێن بۆ هەستپێکرنا ڤێ جۆرێ هەستێ دهێنە بکارئینان بریتینە ژ دەستلێدان و هەستکرن (Oanh, 2016: 7). د زمانێ کوردیدا کارێن (دەستلێدان، خوراندن، لەقلێدان، ماچیکرن، گەمراندن، پەرخاندن گلیزانکڤەدان...) بۆ ڤی جوری هەستێ دهێنە بکارهینان. ئەڤ کارە ل دویڤ دژواری و جورێ دەستلێدانێ دهێنە گوهورین، سەبارەت کارێن تایبەت ب هەستێ دەستلێدانێ وەکوو (بووسەدان، تەقبیل، راموسان، گەستن) د مەموزینێدا بکار هاتینە، بۆ نموونە:

- تێک تێکڤە ددان و تێک دبەستن

هن بۆسە ددان و هن دگەستن (دۆسکی ٢٠٢٢: ١٢٥)

- (فی الحال)ی چەکۆ بەزییە پێ میر

تەقبیل کر و قەبوول و تەقریر (دۆسکی ٢٠٢٢: ٩٣)

ئەڤێن ل خوارێژی ئەو کارن ئەوێن د مەموزینێدا هاتینە بکارهینان:

ژ	کار	ژمارا لاپەری
١	بوس (ماچیکرن)	١٥٧
٢	بۆسە	١٥٥
٣	بووسە ددان	٩٨
٤	بۆسە ددان	١٧٩
٥	بۆسە ددان	١٢٥
٦	تەقبیل کر (ماچکرن)	١٠٦
٧	حڤاندن (ماچکرن)	١٢٥
٨	دگەستن	179
٩	رادمووسان (ماچکرن)	١٢٥
١٠	کرن بووس	١١١
١١	کشاندن (پەرخاندن)	٢٤٦
١٢	گەستی	٢٢٩

د. کارێن تایبەت ب هەستێ بێهنکرنێ

هەستێ بێهنکرنێ تایبەت ب بێهنان کو مرۆڤ ب رێکا دفنێ هەست پێ دکەت، د کوردیدا (بێهنکر، بێهن هەلکێشان...) بکار دهێت، جیاوازییا کارێن تایبەت ب هەستێ بیهنێ ئەوە ل دویڤ ئاگەهداربوونا بێهنکرنێ. بۆ نموونە: کارێ "بێهن هات"، ئەڤ کارە بێ ئاگەهداربوون مرۆڤ هەست پێ دکەت، بەلێ کارێ "بێهنکرن" ب مەبەست و ئاگەهداربوون دهێتە ئەنجامدان. د مەموزینێدا ئێک کار بکارهاتیە ل دوو جهان ئەوژی "بێهنکرن"، بۆ نموونە:

- مەخموور کو دەفع کر مەیا ناب

بهن کر گول و سونبولێ د سیراب (دۆسکی ٢٠٢٢: ١٢٤)

- ئەو تەشنەلەبێ ژ وەصلێ یەک تێهن

گەردەن دکرن ل یێک و دو بهێن (دۆسکی ٢٠٢٢: ٩٣).

ئەڤێن ل خوارێژی ئەو کارن ئەوێن د مەموزینێدا هاتینە بکارهینان:

ژ	کار	ژمارا لاپەری
١	بهێن کر (بێهنکرن)	١٢٤
٢	دکرن بێهن	١٧٩

هـ. کارێن تایبەت ب هەستێ تامکرنێ

تامکرن ب شێوەیەکی گشتی گرێدایە ب حەزا تاکەکەسیڤە د جیهانا دەروونیدا، ب رێکا تامکرنێ جیاوازیێن هویر د ناڤبەرا تاماندا دیار دبن (Oanh, 2016: 7-8). هەستێ تامکرنێ ئەو هەستە ئەوێ ب رێیا ئەزمانی مرۆڤ هەست ب تاما تشتی دکەت، کا ئەو تشتێ سویرە یان ترشە یان تەحلە یان تیژە... د زمانێ کوردیدا ئێک کارێ هەی بۆ تامکرنێ ئەوژی

(تامكرن)، د مەموزینێدا تنێ ئێک كار هاتیە ئەوژی (بكەم تام).

- هەر جورعەیەکێ ئەز ژێ بكەم تام
یـەک تەشنە بەسە حەتا سەرەنجام (دۆسكی ٢٠٢٢: ١٨٢)

ژ	كار	ژمارا لاپەری
١	بكەم تام (تامكرن)	١٨٢

سەبارەت ڕێژا ژ سەدێ یا كارێن هەستان د مەموزینێدا، ب ئەڤێ شێوێ ل خوارێیە:

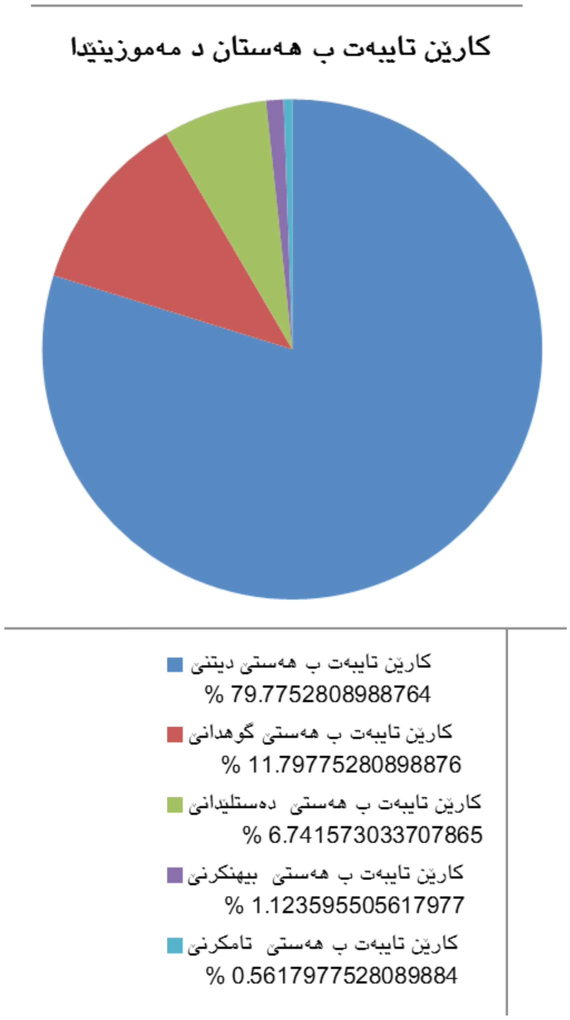

ئەنجام

بوارێن واتایی یێن كارێن هەستان (دیتن، بهیستن، دەستلێدان، بێهنكرن و تامكرنێ) ب خۆڤە دگرن و چەندین پەیڤێن، وەكی: دیتن، بەرێخودان، سەحكرن، بەرچاڤ كەڤتن، تێبینیكرن، تەماشەكرن، فوكرین، بهیستن (گوهلێبوون)، گوهداریكرن، دەستلێدان، هەستپێكرن، ماچیكرن، تامكرن، بێهنكرن دەربرینێ ل ئەڤان جورێن كاران دكەن. د مەموزینێدا هەمی جۆرێن كارێن هەستان هاتینە بكارهینان، هژمارا كارێن تایبەت ب هەستان د مەموزینێدا (١٧٨)كارن. ڕێژا هەرە زۆرا كارێن هەستان هەستێ دیتنێ یە و پاشی هەستێ گوهلێبوونێ دهێت. هەستێ دیتنێ ب ڕێژا ٧٩% دهێت، پاشی هەستێ گوهدانێ ب ڕێژا ١١% دهێت و هەستێ دەستلێدانێ ب ڕێژا ٦% و هەستێ بێهنكرنێ ب ڕێژا ١% دهێت و هەستێ تامكرنێ ب ڕێژا ٠,٥ % ێ، ئەڤ ڕێژەیە دزڤریتەڤە بۆ گەلەک هۆكاران، هۆكارێ ژ هەمیان بەرچاڤتر بكارهینانا هەستێ دیتنێ د ژیانێدا پترى هەمی هەستێن دی و پاشی هەستێ گوهدانێ، مرۆڤ دەوروبـەرێ خۆ ب چاڤان دبینیت. هۆكارەكێ دیتر بابەتێ داستانێ بابەتەكێ دلدارییە، چ پێنەڤێت هەڤدیتنا ئەڤینداران و ڤەگوهاستنا ئاخڤتنێ ب ڕێكا ئێنان و برنێ دێ پتر بیت ژ هەستن تامكرنێ و بیهێنكرنێ و دەستلێدانێ، هـەروەسا دابونەریت چڤاكی ژێ ڕۆلی د ڤێ چەندێدا دبینن. كارێن تایبەت ب هەستان گەلەک ژ وان ل دویڤ پێدڤیاتییا كێش و سەروایێ تووشی لادان و هەمەجورییا ڕۆخسارێ بووینە، وەكی كارێن كرن بێهن، بكەم تام. هژمارەكا زۆرا كارێن تایبەت ب هەستان ئەوێن د مەموزینێدا هاتین ب شێوێ ئەرێنە و هژمارا وان (١٥٢) كارن و هژمارەكا كێم نەرێنە كو ب تنێ (٢٦) كـارن. هژمارەكا زۆر یا پەیڤێن بیانی، ب تایبەت پەیڤێن عەرەبی د مەموزینێدا هاتینە بكارهینان.

ژێدەر

ب زمانێ کوردی

- ئەحمەد، مەحموود فەتحوڵا (١٩٨٨)، کار تەواوکردن لە کوردیدا، نامەی ماجستێر، کۆلێژی ئاداب، زانکۆی سەلاحەدین، هەولێر.
- بابان، عەبدوڵا عەزیز محەمەد (٢٠٠٥)، هاپیونیم و هەندێ پێوەندیی واتایی لە زمانی کوردیدا، نامەی دکتورا، کۆلێژی زمان، زانکۆی سەلاحەدین، هەولێر.
- جەمیل، بنار عەبدولجەبار (٢٠١٥) کارەکتەری سینتاکسی و سیمانتیکییەکانی کردار لە کوردیدا، نامەی ماستەر، کۆلێژی پەروەردە، زانکۆی سەلاحەدین، هەولێر.
- جیهانی، پەرویز (٢٠٠٧)، مەم و زین (پشکا ئێکێ)، چاپا ئێکێ، سپیرێز، دهوک.
- حەسەن، تابان محەمەد سەعید (٢٠١٤)، کێڵگە واتاییەکان لە رێکیفەمەودای کۆمەڵەوە، نامەی دکتورا، کۆلێژی زمان، زانکۆی سلێمانی، سلێمانی.
- حەسەن، فەرهاد تۆفیق (٢٠١٠)، پەیوەندییە سیمانتیکییەکان و هەندێک دیاردەی واتایی لە زمانی کوردیدا، نامەی ماستەر، کۆلێژی زمان، زانکۆی سلێمانی، سلێمانی.
- خاڵ، شێخ محەمەد (٢٠٠٥)، فەرهەنگی خاڵ، چاپی دووەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر.
- خەزنەدار، مارف (٢٠٠٢)، مێژووی ئەدەبی کوردی، بەرگی دووەم، چاپی یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر.
- دوسکی، تەحسین ئیبراهیم (٢٠٠٨)، مەم و زینا ئەحمەدێ خانی، چاپا ئێکێ، سپیرێز، دهوک.
- دوسکی، تەحسین ئیبراهیم (٢٠٢٢)، مەم و زینا ئەحمەدێ خانی، سپیرێز، دهوک.
- دوسکی، تەحسین ئیبراهیم (ب. س)، شەرحا دیوانا ئەحمەدێ خانی، چاپا ئێکێ، کۆمەلگەها فەرهەنگی یا ئەحمەدێ خانی، سوران.
- زەنگنە، مستەفا محەمەد (١٩٨٩)، کار و ئەرکی لە سینتاکسدا، نامەی ماجستێر، کۆلێژی ئاداب، زانکۆی سەلاحەدین، هەولێر.
- زەنگنە، مستەفا (٢٠٠٢)، رەنگ لە زمانی کوردیدا لێکۆڵینەوەیەکی لیکسیکی و سیمانتیکییە، چاپی یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر.
- سەبری، شێرزاد، مونیب، ئاراز (٢٠١٦)، وشەسازی، چاپا ئێکێ، چاپخانەی هیڤی، هەولێر.
- عەلی، سەباح مووسا (٢٠١٣)، کاریگەریی کێڵگە واتاییەکان لە سەر دەزگاکانی ڕاگەیاندنی کوردی، گوڤارا زانکویا کەرکووک بۆ زانستێن مرۆڤایەتی، کەرکووک، ژمارە (٢)، ل(١- ١٨).
- عەبوزێد، سانیا جەبار (٢٠١٢)، ئەسپێکتێن کاری د کوردیا سەری دا، چاپا ئێکێ، چاپخانا خانی، دهوک.
- عەلی، تالیب حسێن (٢٠١٩)، واتاسازی و چەند بابەتێکی واتای وشە، چاپی دووەم، چاپخانەی هیڤی، هەلێر.
- عەلی، شێرزاد سەبری (٢٠١٥)، واتاسازی، چاپا ئێکێ، چاپخانا هاوار، دهوک.
- فەتاح، محەمەد مەعرووف (٢٠١١)، زمانەوانی، چاپی سێیەم، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر.
- فەرەج، هۆگر مەحموود (١٩٩٣)، بوارە واتاییەکان لێکۆڵینەوەیەکی واتاسازیی بەراوردە، نامەی ماستەر، زانکویا سەلاحەدین.
- مارف، ئەورەحمانی حاجی (٢٠١٤)، رێزمانی کوردی بەرگی یەکەم (وشەسازی)، بەشی پێنجەم (کردار)، چاپخانەی رۆژهەلات، هەولێر.
- مستەفا، پەروین عوسمان (٢٠٢٤)، کێڵگە واتاییەکان لە شیعرەکانی عەبدوڵا پەشێودا، گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی، هەولێر، ژمارە (٦١)، ل٢٨٧-٣٠٠.
- مشەختی، مەلا خەلیل (٢٠٠٦)، فەرهەنگا مەرگ و

ژی (کوردی - کوردی)، چاپی یەکەم، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر.

- نیزامەدین، فازل (٢٠٠٣)، فەرهەنگی ئەستێرە گەشە (کوردی عەرەبی)، چاپی سێیەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر.

ب زمانی عەرەبی:

- الرب، محمود جاد (١٩٩٢)، الحقول الدلالية والمعاجم المعنوية عند العرب، بحث نشر في مجلة مجمع اللغة العربية، العدد ٧٢، القاهرة، ص ص ٢١٣-٢٥٧.

- عمر، أحمد مختار (١٩٩٨)، علم الدلالة، ط٥، عالم الكتب، القاهرة.

- عمر، أحمد مختار (٢٠٠٨)، معجم اللغة العربية المعاصرة، ط١، عالم الكتب، القاهرة.

- كلنتن، هيفاء عبدالحميد (٢٠٠١)، نظرية الحقول الدلالية دراسة تطبيقية في المخصص لابن سيده، رسالة دكتوراه، جامعة أم القرى، المملكة العربية السعودية.

- النجار، نادية رمضان (٢٠٠٦)، ابحاث دلالية و معجمية، ط١، دار الوفاء، الأسكندرية.

ب زمانی ئیگلیزی:

- Dixon, Robert. M. W 1991. A New Approach to English Gramer on Semantic Principles, Oxford University Press, New York.

- Faraj, Ghusoon Abdul Kadhim 2022. Semantic Field of Utterances in Healthy Living Guide, International Journal on Humanities and Social Sciences, Iraq, Vol. 32. pp. 186-197

- Geeraerts, Dirk. 2009. Theories of lexical semantics, Oxford University press, New York.

- Hovan, M. R., Doran, E., And Sichel, I. 2010. Lexical Semantic, Syntax, and Event Structure, Oxford University Press, Oxford.

- Jackson, Howard 1982. Analyzing English an Introduction to Descriptive Linguistics, Second edition, Pergamon Press, Oxford.

- Leech, Geoffrey 2004. Meaning and the English Verb, Third Edition, Routledge, New York

Lehrer. Ad

- rienne 1974. Semantic Fields and Lexical Structure, North-Holland publishing Company, Amsterdam.

- Lyons, John 1977. Semantics, volum1, Cambridge University Press, Cambridge.

- Lyons, John 1981. Language and Linguistics an introduction, Cambridge University Press, Cambridge.

- Nasiba, P and Ali sherovna, J. M. 2022. THE Theory of Semantic Field, European Scholar Journal. ESJ. Available Online at: https://www.scholarzest.com, Vol. 3 No.4, pp 62-64.

- Nida, Eugene. A. 1975. Componential Analysis of Meaning an Introduction to semantic structures, Mouton publishers, The Hague, New York.

- Oanh, Tran the Thuy 2016. A Semantic Study on Verbs of Human Senses in English under Cognitive Linguistics. Versus Vietnamese), University of Danang, Vietnam.

- Oxford. 2006. Oxford Word power Dictionary with Trainer, Third edition, Oxford University press.

- Ullmann, Stephen. 1973. Meaning and Style, basil Blackwell, Oxford.

Abstract

This research, titled "The Semantic Fields of Verbs of Senses in Mem and Zin", is conducted at the level of lexical semantics. It is dedicated to highlighting the sensory verbs in the poetic epic Mem and Zin. The research was carried out using the descriptive method, and to show the percentage of the verbs, the statistical method was also employed. Sensory verbs are not merely grammatical elements—they also contribute significantly to semantic structure. Analyzing these verbs helps to clarify both the poetic and narrative aspects of the text. The aim of the research is to show how Ahmad Khani, in narrating the events of the story, employed sensory verbs. The research is divided into four main sections: the first discusses the theory of semantic fields; the second is devoted to the classification of semantic fields; the third focuses on verbs, particularly sensory verbs; and the fourth is the practical section, in which we extract the sensory verbs from the text of the epic and categorize them according to the five sense The findings of the research indicate that the highest proportion of sensory verbs used were related to the sense of sight, followed by hearing, then the other senses. This is due to the significance of the sense of sight, as it is the most used human sense for perceiving and recognizing the external world. Therefore, it is natural for the poet to frequently use verbs such as "saw," "looked," "watched," "contemplated," and so on.

Keywords: Semantic fields, lexical fields, lexicon, verb, sensory verbs, *Mem and Zin*.

خلاصة البحث

هذا البحث الموسوم ب "الحقول الدلالية لأفعال الحواس في مم وزين" في مستوى علم الدلالة المعجمي، و هو مخصص لاظهار الافعال الخاصة بالحواس في الملحمة الشعرية الموسومة ب "مم وزين"، انجز البحث وفق المنهج الوصفي وكذلك لإظهار النسبة المئوية للافعال اعتمدنا المنهج الاحصائي. الافعال الخاصة بالحواس ليست مجرد افعال لها جانب نحوي فقط، لكنهم يشاركون في البناء الدلالي ايضا. حيث تحليل هذه الافعال يوضح النص الشعري والقصصي. الهدف من البحث إظهار ان احمد الخاني في سرده لاحداث القصة كيف وصف افعال الحواس. قسم البحث الى اربع محاور رئيسية، تناولنا في المبحث الاول نظرية المجالات الدلالية، اما المبحث الثاني خصص لتقسيم المجالات الدلالية، اما المبحث الثالث تناولنا فيه الافعال و خاصة افعال الحواس، اما المبحث الرابع فهو الجانب التطبيقي للبحث وفيه قمنا باستخراج افعال الحواس من متن الملحمة و ذلك بتقسيمها وفق الحواس الخمس. من خلال البحث توصلنا الى نتائج منها ان النسبة الاكبر من افعال الحواس المستخدمة كانت افعال حاسة البصر تليها حاسة السمع ثم الحواس الاخرى، وهذا يرجع الى اهمية حاسة البصر فهي الحاسة التي يستخدمها الانسان بشكل اكبر من الحواس الاخرى لتميز و التعرف على العالم الخارجى، لذلك من الطبيعي ان يستخدم الشاعر بكثرة افعال مثل(رأى، نظر، شاهد، تفكر...).

الكلمات المفاتيح: المجالات الدلالية، الحقول الدلالية، المعجم، الفعل، افعال الحواس، مم و زين